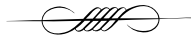

A francia uralom kialakulása a Maghreb országokban

— *Development of the French Rule in the Maghreb Countries* —

Abstract

The level of capitalist development, the international relations (the rivalry between political powers and between alliances of powers), the social and economic conditions of the Maghreb countries, and the renewable internal forces of their societies determined the colonization of the three North African countries (Tunisia, Algeria and Morocco) and also the quality of their dependency.

The present article gives a detailed historical analysis of the establishment of the French rule in the three Maghreb countries. In case of Algeria the military intervention is described, while in case of Tunisia the emphasis is put on the French capital and diplomacy, because here the military intervention was taken only as a conclusive action in those crucial moments when economic and diplomatic pressure failed. The situation in the third country, Morocco was special: beside the French diplomacy other European powers (England, Germany and Spain) rivalled for its territory. By the time of the World War I the French colonial dominance in the three Maghreb countries became indisputable.

A Maghreb térség a gyarmatosítás előtt

A három észak-afrikai ország (Tunézia, Algéria, Marokkó) gyarmati függésbe kényszerítése, e függés formáinak kialakulása a fejlődő kapitalizmus érettségi fokától, a nemzetközi körülményektől (a hatalmak, hatalmi csoportosulások vetélkedésétől) és az egyes országok társadalmi-gazdasági fejlettségétől, a megújulásra képes belső erők lététől függött.

A 16. századtól a Maghreb országok és Európa kapcsolatát két tényező határozta meg: az ottomán birodalomhoz való viszony – ennek jelentősége egyre csökkent –, s a mind jobban erősödő, expanzív s ezzel együtt agresszívebbé is váló tőke.

Tunézia és Algéria területe a 16. században török fennhatóság alá került. A két tartományban a helytartó, a *bej* megválasztásában döntő szerepet játszó janicsár helyőrség (*odzsak*) állomásozott, de a társadalom tevékenységét helyben szervezték meg. A Porta a külkapcsolatokra is csak akkor adott direktívákat, ha háborúba keveredett az európai hatalmakkal.

Az önálló államiság kialakulásának egyre határozottabb jelei Tunéziában a 17. század közepétől mutatkoztak. A *bej* mind nagyobb területre terjesztette ki hatalmát: adózásra kényszerítette a törzseket, ugyanakkor azonban be is vonta előljáróit az állami irányításba. Az alávetett törzsekből kerültek ki a helyi rendfenntartó erők és az adóhivatalnokok is. A törökkel szemben az arab lett a hivatali nyelv.¹ Ennek az önállósulási folyamatnak az eredményeként a

¹ KRAIEM, MUSTAPHA: *La Tunisie précoloniale I*. STD, Tunis, 1973. (továbbiakban: KRAIEM 1973.) 86–91.

bej függetlenítette magát az *odzsaktól*. 1705-ben Huszein ben Ali *bej* megválasztásával pedig stabilizálódott az autochton erők hatalma, az ország de facto önálló állammmá vált. Ezt követően egészen a köztársaság kikiáltásáig (1958-ig) a Huszeinita-dinasztia uralkodott Tunéziában.

Algériában nem zajlott le hasonló folyamat. Központosítási kísérlet sem történt s az *odzsak* maradék hatalmának letérésére is csak a 19. sz. elején volt eredménytelen próbálkozás. A névleges helytartó, az algíri *dej* hatalmi funkciója abból állt, hogy évenként begyűjtötte a két másik – gyakorlatilag önálló regionális hatalmat képviselő – *dej* (a constantine-i és a titteri) adományait, az adót, s azt továbbította Isztambulba. Ezen kívül egymás között és a tengerparttól távolabbi belső Algériával rendszeres, pl. gazdasági–kereskedelmi kapcsolat nem alakult ki. Az adók behajtása miatt viszont annál gyakoribb volt a fegyveres konfliktus.²

Marokkóban a jelenleg is uralkodó Alaviták a 17. században alapozták meg hatalmukat. A szultán hatalma (a *makhzen*) katonai erejétől és a törzsek egymásközti viszálykodásának mértékétől függően kisebb-nagyobb területre terjedt ki. A legsikeresebb központosítási kísérlet Mulaj Iszmáil nevéhez fűződik. A 17. század végén fekete rabszolgákból álló – tehát a törzsektől nem függő hadseregével erős, kiterjedt centralizált hatalmat hozott létre. Halála (1727) után azonban a trónkövetelők szétzilálták a hadsereget.³ A trónon maradt Alaviták azonban – bármilyen kis területre is szorult vissza hatalmuk – az önálló marokkói állami létet testesítették meg. S ennek jelentősége csak növekedett az európaiak behatolásakor.

A gazdaság alapjait, bár eltérő súllyal, de mindhárom országban a tengeri „kalózkodás”, a kereskedelem és a mezőgazdaság adta. A 16–18. században, amikor a fő kereskedelmi útvonalak áthelyeződtek az Atlantikumra, a mediterrán térséget az Európa–Maghreb–Levante háromszögben élénk kereskedelem jellemezte. A 18. században a világhereskedelem kibővülésével – Ázsia felé – fontos tranzitszerep jutott a Meditteráneumnak. Ennek a kereskedelemnek aktív részesei voltak a Maghreb országok is, elsősorban szállítóként (gabona, olívaolaj és Marokkóból nemesfém) és kevésbé felvevőpiacként (luxuscikkek, késztermékek, fegyverek), de főként meg-sarcolóiként. A kereskedelem és a „kalózkodás” arányát tekintve Algériában kétségtelenül az utóbbi volt túlsúlyban. Tunéziában éppen fordított volt az arány, míg Marokkóban alacsonyabb szinten egyenlítőződött ki a két tevékenység.⁴ Európa tengeri hatalmai és az Egyesült Államok egészen a 19. század elejéig jelentős összegeket fizettek az algíri *dej*nek kereskedelmük békéjéért. Az európai hatalmak, kereskedők érdekeit védve, eltúlozták a „kalózkotól” elszenvedett károk értékét. Gazdaságtörténészek számításai szerint a kalózkodás fénykorának számító 17. században a legjelentősebb kikötőváros, Marseille vesztesége évi 300 ezer livre-re tehető, s ez a francia földközi-tengeri összereskedelem 2-3%-a csupán.⁵

A károk mértékét eltúlzó európai kereskedők az iszlám–keresztény ellentétre helyezve a hangsúlyt könnyen megnyerték céljaiknak a közvéleményt. A 18. században egyre növekvő Maghreb-ellenesség valóságos oka azonban az volt, hogy még azt a csökkenő szerény konkurenciát is kiiktassák, amelyet az észak-afrikai kereskedők jelentettek. Különösen érdekelt volt ebben

² LAROUÏ, ABDALLAH: *L'histoire du Maghreb*. 2. k. Paris, 1975, Maspero. 46.

³ MORSY, MAGALI: Moulay Ismail et l'armée de métier. *Revue d'histoire moderne et contemporaine* (továbbiakban. RHMC) 1967. április–június. 120–121.

⁴ A „kalózkodásról” legújabbán BONO, SALVATORE: *Piraten und Korsaren im Mittelmeer*. Stuttgart, 2009, Klett-Cotta.

⁵ FONTENAY, MICHEL: La place de la course dans l'économie portuaire: l'exemple de Malte et des ports barbaresques. *Annales ESC* 1988. 6. sz. 1335. A földközi-tengeri kereskedelemre Tunézia szemszögéből ld. Sadok Boubaker: *La Régence de Tunis au XVIIe siècle: ses relations commerciales avec les ports de l'Europe méditerranéenne, Marseille et Livourne*. Cerona, Zaghoun, 1987.

a marseille-i kereskedő burzsoázia. Képviselői 1767-ben a maghrebi kereskedőknek a városból való kitiltását követelték.

A forradalmi és napóleoni háborúk idején, amikor az európai hatalmak elsősorban a kontinensre koncentráltak, a kalózkciók megszapordtak. Ez azonban konjunkturálisnak bizonyult, az észak-afrikai államok már sem gazdasági, sem katonai téren nem voltak igazi vetélytársai az európai hatalmaknak, amelyek – az összeurópai rendezés keretében – már a bécsi kongresszuson felvetették, hogy kontinentális összefogással zúzzák szét az észak-afrikai kalózállamokat. A tervet végül is az 1816-os angol–holland be nem fejezett fegyveres akció után Franciaország hajtotta végre 1830-ban. Algír csekély áldozatot követelő, gyors – s ezért a korabeli világban meglepetést kiváltó – elfoglalásával⁶ az európai tőkés fejlődés, különösen pedig, s elsősorban a marseille-i, kereskedő burzsoázia érdekében cselekedett. Párizs uralkodó körei számára egyelőre a múlt katonai győzelmeinek újjáéledését, a „zászló becsületének” védelmét jelentette.

Katonai erő alkalmazása: Algéria

Algír elfoglalása után a franciák az *ancien régime* gyarmatosítási koncepciójának megvalósítására törekedtek, amelynek az alapja a mezőgazdaság, illetve az abban érdekelt növekvő számú anyaországi bevándorló volt. Ez azt jelentette, hogy el kellett venni, akár erőszakot is alkalmazva, a földet az őslakosoktól, akik felett az európai bevándorlók korlátlan uralommal rendelkeztek.

Algír török helyőrségének legyőzése és a tengerparti városok elfoglalása nem okozott gondot, az ország belsejének meghódítása annál inkább. Az itt élő törzsek nem fogadták el 1830 előtt sem az algíri *dej* hatalmát, s most még kevésbé egy vallásban, kultúrájában idegenét. A szétszórt, szervezetlen törzsi ellenállást Abdel-Káder (1807–1883) próbálta egyesíteni.⁷ Törekvéseit jelentős sikerek koronázták. Az 1830-as években sorozatos győzelmeket aratott és 1834-ben, illetve 1837-ben békekötésre kényszerítette a franciákat, akik kénytelenek voltak elismerni Nyugat-Algéria nagyobb része feletti szuverenitását. A békeszerződések értelmében Franciaország befolyása – és nem szuverenitása! – csupán a partvidékre terjedt ki.

A békét Abdel-Káder államszervezésre használta fel: megszervezte az adózást, a közigazgatást, a gazdasági-kereskedelmi tevékenységet (pénzt is veretett) és a reguláris hadsereget. A törzsi hagyományokat szem előtt tartva iszlám alapon akarta megvalósítani az algériaiak egységét. Ragaszkodott a Korán szelleméhez, ő maga azonban nem volt vallási reformer.⁸

A harcok újrakezdését a francia hadsereg erőszakolta ki. Ekkor Abdel-Káder Londonhoz fordult, a támogatásért cserébe kereskedelmi előnyöket ígért. Palmerston brit külügyminiszter azonban a következőket válaszolta az algériai vezetőnek: „Őfelsége kormánya semmiféle birtokot

⁶ A magyar lapok is bőségesen tudósítottak az Algír elleni támadásról, később pedig az országban folyó harcokról. J. Nagy László: *Image du Maghreb en Hongrie au temps de la prise d'Alger d'après la presse contemporaine. Revue d'histoire maghrébine*, 31–33. sz. (1983) 321–324.

⁷ Életére ld. ETIENNE, BRUNO: *Abdelkader*. Hachette, Paris, 2012.; Magyar nyelven ld. J. NAGY LÁSZLÓ: *Abd el-Kader. Világtörténet* 1984. 2. sz. 102–116.

⁸ GALISSOT, RENÉ: *Abd el Kader et la nationalité algérienne. Interprétation de la chute de la Régence d'Alger et des premières résistances contre la conquête française (1830–1839)*. *Revue historique* 1956. 356.; FOURNIER, PIERRE: *L'Etat d'Abd el Kader et sa puissance en 1841, d'après le rapport du sous-intendant militaire Massot*. *RHMC* 1967. április–június. 140–145.

⁹ Idézi: TEMIMI, ABDELJELIL: *Recherches et documents d'histoire maghrébine*. Algérie, la Tunisie et la Tripolitaine (1816–1871). Tunis, 1980. 30.

nem óhajt Afrika mediterrán partján és nem szándékozik állást foglalni a két fél viszályában”.⁹ A francia túlerő Marokkóba üldözte Abdel-Kádert, de itt is súlyos vereséget szenvedett (isly-i csata, 1844. augusztus). Ezután a marokkói uralkodó is megvonta támogatását tőle. Az Algériába visszatért Abdel-Káder látva az egyre kilátástalanabbá váló helyzetet, 1847-ben beszüntette a harcot és megadta magát a franciáknak. Algéria meghódításának első, döntő szakasza ezzel befejeződött. A francia politikai és gazdasági uralkodó körök, amelyek eddig haboztak, ezután egyértelműen Algéria megtartása mellett foglaltak állást. S ezt, még mindig az *ancien régime* *pacte colonialjának* szellemében kodifikálták is: az 1848. november 4-i alkotmány 109. cikkelye Franciaország integráns részévé nyilvánította az észak-afrikai országot. Ez a jogi helyzet 1962-ig, a függetlenség kivívásáig állt fenn.

A század második felében törzsi felkelések és gerillaháború formájában tovább folytatódott az őslakosok ellenállása. Számottevő, nagy felkelésre már csak egy ízben, Kelet-Algériában került sor 1870–1871-ben. Ennek leverésével és a még itt-ott fellángoló törzsi ellenállás elnyomásával az 1880-as évek elejére befejeződött Algéria katonai meghódítása. Ezt követte az ország gazdasági leigázása, a tőkés földmagántulajdon kialakítása. Ennek fontos állomása volt a Warnier-törvény elfogadása 1873-ban. A törvény semmisnek nyilvánította a muszlim jogrendszert Algériában, mobilizálhatóvá tette a földet. Az európaiak számára lehetőséget biztosította földmagántulajdonhoz jutásra, eltérte az algériaiakat a földhöz kötő természetes köteleket s ezzel összetörte a már amúgy is széthullóban levő törzsek még megmaradt hatalmát.¹⁰

Az 1880-as években elkezdődött az európaiak (franciák, spanyolok, olaszok, máltaiak) tömeges bevándorlása. Algéria telepes gyarmat lett. A bevándorolt európaiak száma a 20. század elejére elérte az egymilliót, az összlakosság 10%-át tette ki. A gyarmat függetlenné válását követően aztán valamennyien elhagyták Algériát.

Modernizációs kényszer és pénzügyi nyomás: Tunézia

Nyomban Algír elfoglalása után, 1830. augusztus 8-án a franciák egyenlőtlen szerződés aláírására kényszerítették a tunéziai uralkodót. A szerződés örökre megtiltotta a kalózkodást, eltörölte az uralkodó kereskedelmi monopóliumát bizonyos termékekre, lehetővé tette az európai hatalmak számára, hogy konzulátusokat, kereskedelmi lerakatokat alapítsanak az országban.¹¹ A tunéziai uralkodó, Huszein *bej* (1824–1835) nyomban érzékeli az erőviszonyokban bekövetkezett változást és reformok bevezetését kezdeményezi, amit utódai folytatnak. Ezek a reformok, amelyek először a hadsereget és a hozzákapcsolódó ipari tevékenységet érintik, egybeesnek az Isztambulból induló reformokkal, de attól függetlenül bontakoznak ki. Tunézia számára Mohamed Ali Egyiptomja szolgál mintául. Amikor a szultán kihirdeti az első *Tanzimat* reformokat, azokat Ahmed *bej* (1837–1855) is helyesli, de Isztambulba azt írja, hogy megvalósításuk a helyi adottságoktól függ és hosszú időt igényel.¹²

A *Tanzimat* reformok második sorozatát elindító szultáni leirat, a *Hatti Hümayún* kihirdetését – s egy európai típusú alkotmány bevezetését – már London és Párizs, fegyveres fenyegetést

¹⁰ Marx: Kovalevszkij: „Közösségi földbirtoklás. Felbomlásának okai, menete és következményei.” Első rész. Komspektus, Moszkva, 1979. Marx–Engels Művei. 45. k. Budapest, 1982, Kossuth Könyvkiadó. 234.

¹¹ KRAIEM 1973. 410–414.

¹² RAYMOND, ANDRÉ: La France, la Grande-Bretagne et le problème de réforme en Tunisie 1855–1857. *Etudes Maghrébines: Mélanges Ch. A. Julien*. PUF, Paris, 1964. 138.

is felhasználva, kényszerítette Tunéziára. Az 1861-ben kihirdetett alkotmány (*desztúr*) első volt a maga nemében az arab világban, megelőzte Egyiptomot (1875) és magát Isztambult (1876) is. Az ország alkotmányos monarchia lett, az uralkodó gyakorlatilag az európai polgári jogrendszert vette át. Életbe léptetésével elhárultak a tőkebeáramlás jogi, politikai akadályai.¹³ Az elkövetkezendő években jelentős, főleg infrastrukturális beruházás történt: vasutat, vízvezeték, távírvonalakat építettek, nyomdákat alapítottak, elkezdődött a gyapot és az olívaolaj feldolgozásának gépesítése. A modernizációs tervek megvalósítására felvett hitelek visszafizetésére azonban mindenféle, felkeléseket kiváltó megszorító intézkedések (főleg adóemelés) ellenére is képtelen volt az ország. Tunézia – hasonlóan Egyiptomhoz – nemzetközi (angol, francia, olasz) pénzügyi ellenőrzés alá került.

Hajreddín pasa, miniszterelnök (1873–1876) még megpróbálta talpra állítani, önálló fejlődési pályára tenni az országot. A politikus az iszlám reformizmus nagyjait (al-Afgani stb.) megelőzve rendszerezte gondolatait a reformok szükségességéről és céljáról. Elképzelésit előbb arab nyelven, majd egy évvel később, 1868-ban francia nyelven tette közzé *A muszlim államokban végrehajtandó szükséges reformok* címmel. A felemelkedéshez fontosnak tartotta a mezőgazdaság, az ipar, a kereskedelem fejlesztését, de főként jól működő közigazgatási rendszer létrehozását és demokratikusan ellenőrzött kormány létezését. Ennek megteremtését azonban a kapitulációk fenntartásával az európai hatalmak akadályozták. Világosan látta e hatalmak cselekedetének motivációját is: aszerint követelték egyik vagy másik muszlim országban a reformok bevezetését, hogy „mi felel meg politikai érdekeiknek”.¹⁴ Hajreddín egyszerűsítette az ügyintézt, csökkentette az adókat. Modernizálta a neves iszlám egyetem, a Zitúna oktatását, 1875-ben pedig megalapította a jövő Tunéziája számára a legkorszerűbb ismeretekben jártas értelmiséget – és politikai elitet – képező Szadiki kollégiumot.¹⁵ Az ország gazdasági-pénzügyi helyzete javult, az eredményesnek ígérkező korszerűsítési kísérletnek azonban véget vetett a külpolitikai helyzet.

Anglia számára, miután 1875-ben megszerezte a Szezei Csatornatársaság részvényeinek többségét, majd három évvel később Isztambultól megkapta Ciprust, nem jelentett fontos tényezőt Tunézia. A brit külügyminiszter 1878. július elején közölte francia kollégájával, Waddingtonnal: „Tegyenek Tunisban, amit jónak látnak, Angliának nem lesz ellenvetése.”¹⁶ Franciaország ekkor döntött úgy, hogy a még konkurens Olaszországgal szemben kizárólagos befolyást szerez Tunéziában. 1881-ben egy algériai–tunéziai törzsi határincidenst használva fel ürügyül a *bardói szerződés* aláírására kényszeríti az uralkodót, Szadok *bejt*. A szerződés a külső szuverenitástól fosztotta meg az országot: a 6. cikkely rögzítette, hogy a bej a francia kormány beleegyezése nélkül nemzetközi jellegű szerződést nem köthet. Ellenállás nem volt, a szüntelen adóztatástól elszegényedett ország lakossága közömbösen fogadta a francia protektorátust szentesítő szerződést. Két évvel később, 1883-ban a belső szuverenitást megszüntető *La Marsa-i konvenció* aláírásával pedig arra kötelezték a *bejt*, hogy teljesen a francia érdekeknek megfelelően szervezze át az ország közigazgatását, igazságszolgáltatását és pénzügyi rendszerét.

A tunéziái francia uralom megteremtésében – eltérően Algériától – a főszerepet a banktőke és a diplomácia játszotta, a hadsereg a háttérben maradt s csak a kritikus pillanatban lépett színre az előbbieik támogatójaként.

¹³ Az alkotmányt 1864-ben, a nagy parasztleklés évében – francia nyomásra – egy időre felfüggesztik, a bevezetett reformokat azonban nem.

¹⁴ Új kiadása: *Essai sur les réformes nécessaires aux Etats musulmans*. Paris, 1987, EDISUD.

¹⁵ SRAIEB, NOUREDDINE: *Le Collège Sadiki de Tunis 1875–1956*. Enseignement et nationalisme. Paris, 1994, CNRS Editions.

¹⁶ *Affaires de Tunisie*. Documents diplomatiques 1870–1881. Paris, 1881, Imprimerie nationale. 67.

„Békés behatolás” – diplomáciai nyomás: Marokkó

A francia gyarmatpolitika változása jól megfigyelhető Tunézia esetében, de még inkább Marokkóéban. A presztízsszempontok, a hadsereg továbbra is fontos tényezők, de nagyon határozottan jelenik meg előbb a banktőke, Marokkóban pedig a fináncsőke. Az új korszak gyarmatpolitikájának teoretikusa, Paul Leroy-Beaulieu az, aki lezárja a gyarmati expanzió „demográfiai”, „telepes” szakaszát. Elismeri annak előnyeit, de célját már nem a népességfőlség elszívó hatásában jelölte meg, hanem abban, hogy a gyarmatosító ország kereskedelmét, iparát aktivizálja és „lakóinak – iparosoknak munkásoknak, fogyasztóknak – profit-, munkabér- és jólétnövekedést biztosítson”.¹⁷ E politika egyik első gyakorlati megvalósítója, Jules Ferry miniszterelnök nyers őszinteséggel fogalmazta meg a terjeszkedő tőke érdekeit az 1885. július 28-i parlamenti ülésen, amikor a népességfőlség áttelepítését a gyarmatokra a kolonizáció elavult formájának minősítette, s kijelentette, hogy a modern forma a tőke- és termékfőlség elhelyezését szolgálja. A gyarmati terjeszkedés igazolására a civilizáció terjesztése mellett faji indoklás is szerepelt: a felsőbbrendű fajoknak joguk van arra az alsőbbrendű fajokkal szemben.¹⁸

Franciaország már az Abdel-Káder elleni harcok idején lehetőséget teremtett Marokkóban a későbbi beavatkozásra: az 1845-ben kötött határegyezmény igen pontatlanul jelölte ki a marokkói–algériai határvonalat. A kezdeményező szerep azonban a gazdaságilag fejlett Angliának jutott. Az 1856-ban kötött szerződés értelmében Anglia – a fegyverbehozatal és a gabonaexport kivételével, amelyet az uralkodó ellenőrzött – szabadon kereskedhetett az országban. A szerződés magában foglalta a kapitulációkat is. Elkezdődött Marokkónak az európai tőkés érdekszférába való bevonása. A spanyolok az elfoglalt Tetuan kiűritéséért cserébe 100 millió peseta váltságdíjat kértek. Az uralkodó tanácsért az angolokhoz fordult, akik a gabonakivitel tilalmáért cserébe és magas kamat ellenében hiteleztek Marokkónak. A váltságdíj kifizetése – kamatokkal 119 millió peseta – elszegényítette a parasztságot, megsarcolta a városokat, a korábban fizetőeszközként használt aranypénzt teljesen megszüntette – helyébe az ezüst és egyre inkább a bronz lépett –, s általános elégedetlenséget szült az országban. Végeredményben pedig visszafordíthatatlanná tette az európai behatolást.¹⁹

Anglia és Spanyolország mellett még Franciaországnak volt határozott célja Marokkóban. A Marokkó fölötti kizárólagos, de legalábbis meghatározó befolyás megszerzéséért folytatott küzdelem Németország megjelenését követően, a századforduló után rendkívüli módon kiéleződött. Az ország gyarmatosítása egy Európában kirobbanó háború tűzfészkévé vált, s hozzájárult a hatalmi csoportosulások kialakulásához. Állandósultak az európai befolyással szembeni törzsi felkelések. Ennek ürügyén a franciák „békés behatolását” egyre inkább fegyveres akciók biztosították, újabb és újabb területeket, városokat foglaltak el elsősorban az algériai határ mentén.

Franciaországban az igen befolyásos, 1902-ben már kétszáz, főként radikális képviselőt tömörítő gyarmati lobbierőteljesen követelte Marokkó megszerzését. Vezetőjük, az algériai Orán parlamenti képviselője, Eugène Étienne 1898-ban világosan fogalmazott: „Franciaországnak minden más hatalommal szemben magasabb rendű jogai és kötelességei vannak Marokkóban. Elsősorban Algéria miatt. Algéria vezetett bennünket Tunéziába. Neki kell – kétségtelenül

¹⁷ Idézi: VALETTE, JACQUES: Note sur l'idée coloniale vers 1871. *RHMC*, 1967. április–június. 168.

¹⁸ Idézi: Manceron, Gilles (ed.): *1885: le tournant colonial de la République*. Paris, 2007, La Découverte. 56., 61.

¹⁹ AYACHE, GERMAINE: Aspects de la crise financière au Maroc après l'expédition espagnole de 1860. In Uő.: *Études d'histoire marocaine*. Rabat, 1979, SMER. 137–138.

nehezebben – elvezetni bennünket Marokkóba is.”²⁰ Ezen túl azonban mind nagyobb súllyal szerepel Franciaország marokkói politikájában a gazdasági érdek. A nagy tőkés csoportok (Schneider, Banque de Paris et des Pays-Bas) arra törekedtek, hogy profitérdekeiket a nemzeti politika mezében jelenítsék meg.²¹

A rivalizáló hatalmak közül a tőkés fejlődés megkésetttségéből eredő gyengesége miatt a legkedvezőtlenebb helyzetben Spanyolország volt. Franciaországban erős volt a tőke és a gyarmatosítást támogató közvélemény, a politikai nyomásgyakorló csoport. Németországban ez utóbbi viszonylag gyenge volt, viszont erős volt a tőke. Ám Spanyolországban sem erős expanzív tőke, sem az Afrika-politikát támogató erős közvélemény nem létezett. Ortega y Gasset „történelmi tévedésnek” minősítette a marokkói gyarmati politikát, mert Spanyolország „expanziót akar anélkül, hogy expanzív ereje lenne”.²² Az Afrika-politika egyedüli támogatója a hadsereg, elsősorban a tisztikar volt, amely a spanyol–amerikai háborúban megtépzott tekintélyét Marokkóban próbálta helyreállítani. Így végső soron a gyenge spanyol kapitalizmus csupán segéderőként vett részt a nagy gyarmatosító hatalmak küzdelmében. Ezért nem alaptalanul minősíti Abdel-Medzsid Bendzsellún marokkói történész a spanyol gyarmatosítási módszert és rendszert „lumpenkolonializmusnak”.²³

Az 1904 áprilisában megkötött antantszerződés Angliának Egyiptomban biztosított szabad kezet, Franciaországnak pedig Marokkóban. A két nagyhatalom még abban is megegyezett, hogy a *presidiók* (kereskedelmi lerakatok) körüli területre Spanyolországnak lesz joga. Erre alapozva fél évvel később Franciaország titkos megállapodást írt alá Spanyolországgal Marokkó felosztásáról.

Franciaország nyomban el is kezdte érvényesíteni az antantszerződésből származó jogait: reformtervet nyújtott be a szultánnak, aminek realizálásához egy francia bankkonzorcium folyósított 62 millió frank hitelt. Németország azonnal látványosan és agresszíven reagált. II. Vilmos császár tangeri beszédében Marokkó szuverenitása mellett foglalt állást. A feszült francia–német viszony háborús hangulatot idézett elő Európában. A válság rendezésére hívták össze az algecirasi konferenciát, amelyen Németország elszigetelődött, Franciaország és Spanyolország viszont előjogokhoz jutott: ők szervezték meg a marokkói rendőrséget, alapították meg az állami bankot stb. A konferencián teljesen figyelmen kívül hagyták Marokkó érdekeit, ám az uralkodó mégis kénytelen volt aláírni a konferencia záróokmányát, mert ellenkező esetben – mint abban az európai hatalmak megegyeztek – közös erővel kényszerítették volna arra. A felkelésbe torkolló felháborodás elsöpörte az uralkodót. Helyébe fivérét, a felkelők élére állt Mulaj Hafidot (1909–1912) választották szultánná, aki az ország adóságának visszafizetésére 1910-ben 100 millió frank kölcsönt vett fel francia bankoktól. Látva, hogy Mulaj Hafid is elődje kiárúsító politikáját folytatja, a törzsek újból fellázadtak és ostromgyűrűbe fogták Fezt. A szultán kénytelen volt a franciákhoz fordulni. A fővárost felmentő katonai akciójukat viszont az algecirasi szerződés megsértésének minősítették a németek, és erődemonstrációjuk („párducu-grás”) újabb tárgyalásra kényszerítették a franciákat. Az 1911. novemberi egyezményben Németország elismerte Franciaország Marokkó feletti uralmát, ennek ellenében Francia-Kongóban

²⁰ Idézi AYACHE, ALBERT: *Le Maroc*. Bilan d'un colonisation. Paris, 1956, Ed. Sociales. 61.

²¹ RIVET, DANIEL: Mines et politique au Maroc 1907–1914 (d'après les Archives du Quai d'Orsay). *RHMC*, 1979. október–december. 571.

²² Idézi az *El Imparcial* c. spanyol lapból *Bulletin du Comité de l'Afrique française*, 1912. 137.

²³ Benjelloun, Abdelmajid: „Pacification” de la zone d'influence espagnole au Maroc. *Revue d'histoire maghrébine*, 1984. 33–36. sz. 36.

kapott területeket. A nagyhatalmi vetélkedésből győztesként kikerült Franciaország az 1912. március 30-i protektorátusi szerződésben szentesítette marokkói uralmát. Ezt követően életbe lépett az antantszerződés 3. cikkelye is: a november 27-i francia–spanyol szerződés értelmében az ibériai hatalom is megkapta a maga részét, egy 28 ezer km² nagyságú területet a mediterrán parton. Tanger nemzetközi övezet lett, különleges státusszal.

Marokkó gyarmatosítása a tőke terjeszkedését, „békés behatolását” segítő és ösztönző nemzetközi méretű diplomáciai küzdelem eredményeként valósult meg. A diplomáciai lépéseket alapvetően a fináncsőke érdekei motiválták.

A világháború előestéjén teljes mértékben érvényesül a francia hegemonia a Maghreb országokban. *

Tevehajcsár a birkesi vásáron Egyiptomban ❖ Fotó: Karancsi Zoltán

